

їхніх моральних якостей. Це свідчить про розвиток у них усіх складових моральної самосвідомості, а головне – виникнення орієнтації на іншого (його проблеми, переживання, стосунки тощо).

1. Боришевський М. Й. До проблеми самосвідомості особистості як детермінанти її саморозвитку / Боришевський М. Й. // Українська психологія: сучасний потенціал : матеріали четвертих Костюківських читань : зб. наук. пр. – К., 1996. – С. 105–111.
2. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія / І. С. Булах ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
3. Зимянський А. Р. Про організацію констатувального експерименту дослідження моральної самосвідомості підлітків / А. Р. Зимянський // Віра і розум : збірник тез міжнар. наук.-практ. конфер., 3 грудня 2010 року. – Львів : Тріада плюс, 2010. – С. 69–70.
4. Кузікова С. Б. Психологічна програма корекції та розвитку особистості у підлітковому віці : навч.-метод. посіб. / С. Б. Кузікова. – Суми : РВВ СДП, 1998. – 80 с.
5. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: монографія / Р. В. Павелків. – Рівне : Волин. обереги, 2004. – 248 с.
6. Савчин М. В. Психологія відповідальної поведінки : монографія / М. В. Савчин. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2008. – 280 с.

УДК 159.923.2

Юлія Карпюк

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ПРОБЛЕМИ Й СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті аналізується стан сучасної системи вищої освіти. Показано основні методологічні суперечності становлення людини в системі вищої освіти. Аналізуються необхідні методологічні умови ефективного розвитку особистості в умовах інформаційного суспільства. Розглядається роль інформаційних мереж у когнітивному й особистісному розвитку сучасного студента.

Ключові слова: гуманістична модель розвитку особистості, індивідуальність, інформаційне суспільство, самонавчання, компетентність, практичне мислення, практичний інтелект, соціальний інтелект, когнітивні стереотипи, контекст.

The article examines the state of the modern system of higher education. Shows the main methodological contradictions of development of man in the system of higher education. Analyzes the necessary methodological conditions for effective development of identity in the information society. Examines the role of information networks in cognitive and personal development of a modern student.

Keywords: humanistic model of development of the personality, individuality, information society, self-learning, competence, practical thinking, practical intelligence, social intelligence, cognitive stereotypes, context.

Актуальність проблеми розвитку особистості в системі вищої освіти зумовлена тим, що теперішній етап розвитку системи вищої освіти характеризується розробкою нових змістовних стандартів навчання, що відображають найбільш значущі сучасні наукові досягнення. Безсумнівно, питання наукового рівня освіти є одним із найважливіших. Однак сьогодні проблема полягає в тому, що ця потрібна інформація не інтеріоризується молоддю в необхідній мірі, а з кожним роком її засвоєння стає все більш проблематичним. Причиною цього, на нашу думку, є те, що в навчальному процесі використовуються давно застарілі технології навчання, що не відповідають потребам інформаційного суспільства та суперечать сучасним досягненням психологічної науки.

Нині основна суперечність розвитку системи освіти полягає між тими *завданнями*, які вона ставить у плані розвитку особистості та її когнітивної сфери, і тими *технологіями навчання*, що супроводжують цей процес. При цьому *суттю проблеми* є необхідність розробки методологічної бази нових освітніх технологій. Безліч технік, що пропонуються сьогодні в навчальних посібниках і дисертаційних дослідженнях, не вирішують цю проблему, оскільки, у переважній більшості, еkleктичні, засновані на різних і часто суперечливих методологічних принципах.

Розвиток психологічного знання здійснюється тепер як зміна двох грандіозних парадигм, що характеризуються *заміною позитивістського підходу до розвитку особистості на гуманістичний*. У той самий час, якщо цей перехід значною мірою виконується в усій гуманітарній науці, то в освітній практиці він тільки декларується [5].

Метою повідомлення є аналіз актуального стану вищої освіти в Україні в контексті особистісного, когнітивного й професійного становлення індивідуальності та намічання шляхів її гуманізації.

Виклад основного матеріалу. Гуманістична модель розвитку особистості та її образу світу орієнтовані на неklасичне світовідчуття, неklасичний світ, події в якому не обмежуються причинно-наслідковими зв'язками, але можуть бути розглянуті через смислові, синхроністичні, енергетичні, структурні зв'язки. Нові світогляд, методологія, парадигма різними авторами репрезентуються з допомогою різних підходів: антропологічного, постмодерністського, неklасичного, постнеklасичного, «психозойського», холістичного, екологічного, мережевого, особистісно-орієнтованого [2; 9].

Гуманістична парадигма ґрунтується на принципах постнеklасичної наукової картини світу, вихідними положеннями якої є:

- дослідницьке поле психологічної науки, що включає в себе не тільки пізнання закономірного, загального, універсального, повторюваного (номотетичний підхід), але й випадкового, окремого, неповторного, особливого, індивідуально-подієвого (ідіографічний підхід) [12, с.197–198];

- трансформаційні процеси, що інтерпретуються як відкриті й самоорганізовані, що означає відмову від примусової каузальності, розгляду випадковості як тільки зовнішньої стосовно до досліджуваного процесу перешкоди, якою можна знехтувати, і надання їй статусу фундаментального чинника в механізмах детермінації трансформаційних систем [16, с.19].

Новий нелінійний тип *детермінізму* виключає можливість будь-якого одностороннього опису й імовірнісного прогнозування майбутнього стану трансформованих систем. Управління складноорганізованими системами, зокрема людиною, має передбачати усвідомлене врахування сутнісних особливостей нелінійної динаміки – нерівнозначності, нестійкості, незапрограмованості та альтернативності у процесах розвитку й, відповідно, допускати можливість існування сфер і ситуацій, не підвладних контролю і тому непередбачуваних. Синергетика й постмодернізм розглядаються як методологічна основа концептуального моделювання нелінійних динамік (у даному разі – розвитку особистості) [16].

Сучасність характеризується зближенням східного й західного стилів мислення, образу й дискурсу, дії та споглядання, людини й природи. Напрямок переходу до нового наукового світогляду бачиться як перехід до неklasичної картини світу й, відповідно, образу світу дослідників, що припускає перехід від об'єктів до відносин між ними, від детермінації до невизначеності й неоднозначності, від єдності до множинності інтерпретацій, від тотальності до самоорганізації, толерантності, системного плюралізму. Нова наукова парадигма заснована на синтезі гуманітарного та природничого типів мислення, раціонального наукового пізнання й культурного контексту [5].

У психології ця парадигма не може ігнорувати революційні зміни в культурному контексті сучасного суспільства, що визначається новою інформаційною революцією, зумовленою масовим вступом до життя людини Інтернету. Спосіб отримання інформації безпосередньо впливає на психологічні риси особистості, оскільки утворює те культурне поле, у якому вона існує, і це «поле» сьогодні принципово змінилося [4].

Сучасна методологія пізнання ґрунтується на ідеях еволюції, історизму, імовірного розвитку, біфуркації. Формується нова пізнавальна парадигма, у якій різні типи раціональності не заперечують, а доповнюють один одного [3].

Таким чином, зміна методологічних орієнтирів розвитку психології повинна бути, на нашу думку, пов'язана з переходом від побудови середньостатистичних схем і розроблюваних на їхній основі формально-модельних рекомендацій до дослідження конкретних індивідуальностей і фіксування уваги на моменті їхньої неповторності та унікальності (ідіографічний підхід). Саме дослідження *конкретної індивідуальності* дозволить озброїти психологію тим неоціненним досвідом, який буде служити орієнтовною основою діяльності психолога-практика. Підходи до практичної роботи, засновані на всіляких типологіях особистості, заводять психологію в глухий кут і є значущим гальмом її подальшого розвитку [12].

Найбільш актуальною потребою сучасної системи освіти є створення інноваційних технологій навчання, які розробляються із сучасних методологічних позицій. Якщо нині задекларований підхід, в основі якого поставлена організація навчання на базі розробки індивідуальних освітніх траєкторій, то йому має відповідати технологічне опрацювання психолого-педагогічного супроводу освітнього процесу, який означає, що запропоновані технології навчання повинні бути максимально *індивідуалізовані* [1; 11].

Під засобами навчання ми розуміємо сукупність психолого-педагогічних впливів на особистість, що об'єднані загальною методологічною платформою. У протилежність цьому сьогодні в системі освіти використовується безліч технік, розроблених з різних, часто таких, що суперечать одна одній теоретичних позицій. У рамках гуманістичної парадигми, яка є на цей час єдиною адекватною потребам і рівню розвитку сучасного соціуму, метою розробки таких технологій є створення умов для ефективного саморозвитку й самореалізації особистості на основі задоволення її базових потреб [10].

Зупинимось лише на деяких найбільш істотних *суперечностях* у методологічних підходах до розвитку особистості й використовуваних технологіях її

розвитку. Так, у плані розвитку когнітивної сфери психологічна наука, загалом, давно відповіла на питання, чому вчити – формувати не ЗУНи, а розвивати *механізми різних видів мислення*, і не тільки вербально-логічного. У вітчизняній системі освіти також нарешті почали говорити про *компетентність*. Однак часто це робиться декларативно та формально, у називному плані, без обговорення *психологічних механізмів компетентності* й, відповідно, без пропозиції нових технологій навчання. Психологічна традиція ґрунтується на тому, що компетентність передбачає сформованість, насамперед, *практичного мислення*, рівень якого, як відомо, не корелює з рівнем сформованості абстрактно-логічного мислення. Практичне мислення розглядається сьогодні як форма розвитку компетентності [13].

Аналіз сформованості компетенцій як здатності до вирішення проблем повинен здійснюватися стосовно до сфери економічних, правових, екологічних, соціальних, міжособистісних, сімейних, дитячо-батьківських, політичних, естетичних, етичних, національних та інших відносин. Наприклад, у сфері соціальних взаємин практичний інтелект виступає у формі соціального, передбачає здатність розуміти наміри, почуття і настрої інших людей, мотивацію їхніх вчинків, а також свою власну поведінку, знання соціальних правил, соціальну пристосованість. Однак у дійсності під час декларації цієї позиції в освітніх установах діагностується й оцінюється лише сформованість теоретичного мислення. Із цією метою використовуються різні *критеріально-орієнтовані тести*, як правило, не валідизовані. Відповідно, навчальний процес і в школі, й у виші орієнтований на актуалізацію абстрактно-логічного мислення і просте запам'ятовування певної інформації [5; 10].

Вступ в епоху інформаційного суспільства руйнує сформовану еволюцію людського мислення. Тотальний вплив засобів масової інформації фактично закриває людині фазу розмірковування – найважливішу фазу формування розумових структур. Фахівці попереджають про загрозу деградації людського мислення в умовах сучасного суспільства [7].

У той самий час у системі вищої освіти має місце фактична установка на віддання переваги формуванню вербально-логічного мислення і механічної пам'яті студентів і, відповідно, відсутність технологій комплексного розвитку всіх видів мислення.

Прискорення темпу життя, «кліповість» у подачі інформації спонукають людину до необхідності використання оперативних, уніфікованих, спрощених схем мислення, які значною мірою базуються на сфері несвідомого. Ці схеми, з одного боку, зумовлені впливом технологій подачі інформації в інформаційному суспільстві, а з іншого боку, опосередковані індивідуальними властивостями особистості [4; 5].

Усе більше фахівців сьогодні акцентують увагу на тому, що «фактично автоматична, стереотипна поведінка в людей переважає, оскільки у багатьох випадках вона найбільш доцільна, а в інших випадках – просто необхідна» [17]. А.Н.Уайтхед стверджував, що «цивілізація рухається вперед шляхом збільшення кількості операцій, які ми можемо здійснювати, не роздумуючи над ними» [15].

Сучасні технології навчання повинні апелювати до формування продуктивних когнітивних стереотипів – когнітивних феноменів, що актуалізуються несвідомо. *Когнітивні стереотипи* – стійкі пізнавальні алгоритми, що покладаються, насамперед, на неявні знання, у яких апіорі присутня стратегія вирішення проблеми. Таким чином, стереотипи формуються в рамках вирішення практичних проблем і, відповідно, пов'язані з такою формою, як практичне мислення. Якщо формально-логічне мислення є *конвергентне мислення*, що опирається на максимальну кількість можливих логічних зв'язків, практичне мислення є *дивергентним*, що передбачає утворення значної кількості різноманітних альтернатив, логічно пов'язаних із пропонованою інформацією. Здатність вирішувати відносно нові завдання і здатність автоматично обробляти інформацію взаємопов'язані, що свідчить про важливість вивчення та формування в навчальному процесі *продуктивних когнітивних стереотипів*, шаблонів розумової діяльності [6].

Однією з причин відсутності позитивної динаміки в розвитку вищої освіти є те, що традиційні освітні технології роблять ставку лише на раціональну сферу, однак психіка людини великою мірою активна й за рахунок сфери несвідомого. Отже, має місце суперечність між механізмами психічної активності суб'єкта й існуючими технологіями навчання, що апелюють лише до раціональної сфери й ігнорують можливості формування продуктивних поведінкових стереотипів через сферу несвідомого [6; 14].

Сучасна система освіти не враховує, що впровадження нових інформаційних технологій поставило перед фактом глобального переходу до мережевих механізмів пізнання навколишньої дійсності, що приходить на зміну системному підходу оволодіння знаннями. Для мережевої освіти характерні еклектичність, неоднорідність, відсутність ієрархії в одержуваній інформації, логіка сприйняття зумовлена, насамперед, мотивацією студента, опосередкованою його смисловими життєвими орієнтаціями. Таким чином, у наявності суперечність між системою знань, яку передбачає формувати освітній заклад, і еклектичним полем інформації, одержуваної з усіх інших джерел, у першу чергу електронних. Це передбачає необхідність розробки технологій, які усувають цей когнітивний дисонанс і враховують, що друга складова більшою мірою мотиваційно забезпечена й тому є пріоритетною для засвоєння [4; 10; 14].

Отже, маємо ще одну суперечність між уніфікацією понятійного апарату в освітніх закладах і відсутністю технологій, що дозволяють розвивати творче, недиз'юнктивне мислення.

Одним з основних завдань вищої освіти є розвиток творчих здібностей студентів. Однак посилення їхньої пізнавальної активності не стало домінантою модернізації вищої школи. У той самий час логіка *компетентнісного підходу* передбачає, що головне завдання вищої освіти – навчити людину вирішувати проблеми в різних сферах життєдіяльності [10].

Сучасна система вищої освіти продовжує робити наголос на вербально-логічні технології подання навчальної інформації, проте мислення молодих людей істотно змінилося. Воно набагато більшою мірою образно-емоційне, «кліпове», сприймає інформацію, коли за нею стоять динамічний образ й емоція.

Зокрема, в епоху інформаційного суспільства істотно змінилося співвідношення впливу сім'ї, організованого навчання та засобів мас-медіа, Інтернету, електронних носіїв інформації на формування особистісних якостей і мислення. Це значною мірою призводить до *когнітивного дисонансу* й неможливості повноцінного засвоєння навчального матеріалу і, як наслідок, до зниження навчальної мотивації [4].

Роль контексту є центральною у виборі людиною стратегії вирішення проблеми. Це означає, що вирішення практичних проблем не може бути відокремлене від умов, у яких ці проблеми проявляються. Водночас, навчальний процес у виші нині будується без апеляції до ситуації сьогодення в її культурному та субкультурному, соціальному, політичному, морально-етичному, правовому та інших контекстах. Отже, існує суперечність між вимогами сучасного суспільства до розвитку особистості й відсутністю технологій навчання, побудованих на основі *контекстного підходу* [3; 4; 17].

Логіка розвитку освітньої системи рухається в напрямі максимальної *індивідуалізації навчання* і, відповідно, розробки індивідуальних освітніх траєкторій, які можуть бути задіяні тільки з опорою на індивідуальну мотивацію розвитку з урахуванням особистісних і когнітивних властивостей суб'єкта, його життєвих цілей і смислів. Реалізація такого підходу можлива лише на шляху формування у студентів механізмів *самонавчання* і *самовиховання* через організацію спеціальної системи *самостійної роботи*, яка є не додатком до лекційних курсів викладачів, а *самостійною технологією навчання*, що найбільшою мірою відповідає парадигмі гуманізації освіти. Із цього приводу М.Й.Боришевський зазначав: «При аналізі *джерел активності* найсуттєвіше значення має врахування зовнішніх обставин і внутрішніх можливостей людини, тому при визначенні таких джерел неможливо ґрунтуватися лише на зовнішніх чи внутрішніх чинниках. Основне полягає в тому, як співвідносяться між собою зовнішні та внутрішні чинники і якою мірою це співвідношення сприяє виникненню в суб'єкта рушійних суперечностей» [8, с.250].

Таким чином, освіта у виші повинна бути спрямована не на навчання і виховання, а на розвиток поведінкових, особистісних і когнітивних якостей людини в процесі її життєдіяльності, що забезпечує ефективну самореалізацію індивідуальності.

Висновки. Проведений аналіз стану системи вищої освіти дозволяє зробити висновок про те, що сьогодні нікого – ні систему освіти, ні споживачів освітніх послуг – не влаштовує рівень готовності до професійної діяльності та соціалізації випускників. Виконуються сотні досліджень, у яких міститься безліч рекомендацій щодо поліпшення якості цієї підготовки. Проте якість освіти не тільки не підвищується, але, навпаки, знижується. Причинами цього, на наш погляд, є:

- освітня система, визначаючи бажані компетенції, не враховує динаміку образу світу, життєвих пріоритетів, стилю мислення, поведінкових стереотипів;
- немає масштабних і системних досліджень на цю тему, які повинні вестися перманентно. Не визначено вплив чинників становлення особистості в

сучасному соціумі: сім'ї, школи, вулиці, електронних інформаційних систем, які все більше зміщуються в бік останніх;

– не чітко визначена мета навчального впливу – що хочемо сформувати. Акцент продовжує робитися на формуванні сфери рацію і через сферу рацію. При цьому за лаштунками залишається сфера несвідомого – стереотипи спілкування, мислення, емоційного реагування. Не приділяється необхідної уваги формуванню практичного мислення як основи компетенцій;

– немає ясності в тому, як ми хочемо сформувати ті чи інші якості: технології навчання не враховують кардинальних перетворень, що відбуваються в інформаційному просторі соціуму, а також тих змін, які характеризують сучасну особистість.

У той самий час ідеальний, бажаний шлях розвитку особистості завжди повинен лежати в напрямі гуманізації її цінностей, ідеалів, установок, поведінкових стереотипів і т. д. Ця гуманізація апріорі передбачає й гуманізацію міжособистісних взаємин і суспільних відносин.

1. Агличева И. В. Комплексное исследование особенностей личностной адаптации студентов вуза : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. психол. наук : 19.00.01. – общая психология, психология личности, история психологии / И. В. Агличева. – Ставрополь, 2006. – 26 с.
2. Аллахвердов В. М. От методологического одичания психологов к светлому теоретическому будущему / В. М. Аллахвердов // Психология. Журнал Высшей школы экономики. – 2010. – Т. 7, № 4. – С. 61–67.
3. Аллахвердов В. М. Сознание как парадокс / В. М. Аллахвердов // Экспериментальная психология. – Т. 1. – С. Пб. : Изд-во ДНК, 2000. – 528 с.
4. Андреева Г. М. Образ мира и/или реальный мир? / Г. М. Андреева // Вопросы психологии. – 2013. – № 3. – С. 33–43.
5. Борулава Г. А. Методология современной психологии : монография / Г. А. Борулава. – М. : Изд-во Московского психолого-социального ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2009. – 216 с.
6. Роль стереотипов психической активности в развитии личности / [Г. А. Борулава, М. М. Борулава, З.С. Боташева и др.] ; под общей редакцией Г. А. Борулава. – М. : Изд-во «Гуманитарная наука», 2010. – 157 с.
7. Бехтерева Н. П. Здоровый и больной мозг человека / Н. П. Бехтерева. – Л. : Наука, 1988. – 260 с.
8. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості : монографія / М. Й. Боришевський. – Суми : Вид. будинок «Елада», 2012 – 608 с.
9. Гусельцева М. С. Методологические кризисы и смена типов рациональности в психологии / М. С. Гусельцева // Вопросы психологии. – 2006. – № 1. – С. 3–15.
10. Ишков А. Д. Учебная деятельность студента: психологические факторы успешности : монография / А. Д. Ишков. – М. : Изд-во АСВ, 2004. – 224 с.
11. Лактионова Е. Б. Модель психологической экспертизы образовательной среды и ее эмпирические показатели [Электронный ресурс] / Е. Б. Лактионова // Психологическая наука и образование. – 2013. – № 1. – Режим ресурс : www.psyedu.ru.
12. Палій А. А. Диференціальна психологія : [навч. посіб.] / А. А. Палій. – К. : Академвидав, 2010. – 432 с.
13. Практический интеллект / [Р. Дж. Стернберг, Дж. Б. Форсайт, Дж. Хедланд и др.]. – С. Пб. : Питер, 2002. – 272 с.
14. Сергиенко Е. А. Контроль поведения как субъектная регуляция / Е. А. Сергиенко, Г. А. Виленская, Ю. В. Ковалева. – М. : Ин-т психол. РАН, 2010. – 352 с.

15. Уайтхед А. Н. Символизм, его смысл и воздействие / А. Н. Уайтхед. – Томск : Водолей, 1999. – 64 с.
16. Харламенкова Н. Е. Научные основания и теоретико-эмпирическое переосмысление принципа детерминизма в субъектно-деятельностном подходе / Н. Е. Харламенкова // Психологический журнал. – 2013. – Т. 34, № 2. – С. 17–28.
17. Bodenhausen G. V. Social stereotypes and information-processing strategies: The impact of task complexity / G. V. Bodenhausen, M. Lichtenstein // Journal of Personality and Social Psychology. – 1987. – 52. – P. 871–880.

УДК 159.923

Світлана Кузікова

ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ СВОЄРІДНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСОБИСТІСНОГО САМОРОЗВИТКУ ЮНАЦТВА

У статті розглядається феномен саморозвитку особистості. Подано авторський підхід до емпіричного вивчення особливостей саморозвитку як суб'єктної діяльності. Наведено результати дослідження рівня актуалізації психологічних ресурсів особистісного саморозвитку осіб юнацького віку. З'ясовано їхнє уявлення про характер і зміст процесу саморозвитку та ступеня власної участі в ньому. Уточнено змістове наповнення потреби саморозвитку, усвідомленості й керованості процесу особистісних змін.

Ключові слова: особистісний саморозвиток, психологічні ресурси саморозвитку, актуалізація ресурсів саморозвитку, потреба в саморозвитку, умови саморозвитку, механізми саморозвитку.

The article discusses the phenomenon of self-identity. Presented by the author approach to the empirical study of the characteristics of self as subject-activity. The results of the study of the level actualization psychological resources of personal self-development in young people. Found their idea of the nature and content of the process of self-development and the extent of its own participation. Specified content in the context of self-development needs, awareness and control of the process of personal change.

Keywords: personal self-development, self-psychological resources, resource self-actualization, the need for self-development, self-development conditions, the mechanisms of self-development.

Актуальність дослідження і постановка проблеми. Посилення уваги до феномену саморозвитку пояснюється зростаючим розумінням його визначальної ролі в життєдіяльності особистості на сучасному етапі розвитку суспільства. Саморозвиток як суб'єктна діяльність – саме такий ракурс дослідження видається найбільш перспективним, особливо в період становлення особистості в юнацькому віці, оскільки дозволяє розглядати людину як автора й організатора власної життєдіяльності та власного розвитку.

Ураховуючи недостатню опрацьованість указаної проблеми, а також її значення для психології особистості, вікової психології та психологічної науки в цілому, доцільно розглядати саморозвиток як цілісне явище, що відбувається на різних рівнях структурної організації психіки – від психофізичного до соціально-психологічного, суб'єктно-сміслового, духовного – у контексті життє-